

UDK: 329(497.5) HPS »1923/1925«
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 20. XI. 1996.

Pokušaj političkog reaktiviranja Hrvatske pučke stranke i veljački parlamentarni izbori (1923.–1925.)

ZLATKO MATIJEVIĆ

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Autor je na temelju literature i dostupnih izvora, najviše stranačkog tiska, rekonstruirao pokušaj vodstva HPS-a da u razdoblju od ožujka 1923. do veljače 1925. god. reaktivira svoju zamrlu stranačku organizaciju. Veljački izbori za Narodnu skupštinu Kraljevine SHS bili su najbolji test na kojem su mogli provjeriti uspješnost svojih nastojanja.

Uvod

U političkom životu *Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca/Kraljevine Jugoslavije* (Kraljevina SHS) posebnu cjelinu predstavlja njeno parlamentarno razdoblje, koje je trajalo od osnutka države (1. prosinca 1918.) do uvođenja diktature kralja Aleksandra I. Karađorđevića (6. siječnja 1929.). U tih prvih deset godina postojanja državne zajednice većine južnoslavenskih naroda (bez Bugara), izbori za državni parlament bili su raspisani četiri puta. Dne 28. studenoga 1920. održani su izbori za *Ustavotvornu skupštinu* (Konstituantu); izbori za drugi saziv *Narodne skupštine* bili su 18. ožujka 1923.; treći izbori, nama najzanimljiviji, održani su 8. veljače 1925.; posljednji izbori, održani u tom razdoblju, bili su 11. rujna 1927. godine. (Za *Privremeno narodno predstavništvo /PNP/*, koje je djelovalo od 1. ožujka 1919. do 28. listopada 1920. godine nisu bili raspisani izbori. Članovi ovoga zakonodavnog tijela bili su u njega delegirani prema unaprijed dogovorenom ključu.)¹

Hrvatska pučka stranka (HPS) cijelo vrijeme svoga postojanja (1919.–1929.) aktivno je sudjelovala u parlamentarnom životu Kraljevine SHS.² Po-

¹ O PNP-u vidi opširnije kod: Neda Engelsfeld, *Prvi parlament Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca – Privremeno narodno predstavništvo*, Globus, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Centar za stručno usavršavanje i suradnju s udruženim radom, Zagreb, 1989.

² O nastanku i djelovanju HPS-a vidi: Z. Matijević, *Hrvatska pučka stranka 1919.–1929. godine*, Zagreb, 1993., doktorska disertacija obranjena na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

sebnost ove političke stranke bila je u tome što je ona bila *integralni dio* Hrvatskoga katoličkog pokreta (HKP), odnosno njegova »politička grana«. ³ Svoj politički, kulturni i gospodarstveni program HPS je temeljio na *kršćanskim načelima*. ⁴ Politički i ideološki protivnici HKP-a nazivali su njegovu stranku – »popovska« ili »klerikalna«. Ipak, uobičajeni naziv za HPS i njegove pristaše bio je »pučkaši«.

Sudjelujući na izborima za Ustavotvornu skupštinu HPS je postigao svoj vrhunac. Stranka je u Hrvatskoj i Slavoniji, Dalmaciji, te Bosni i Hercegovini osvojila 46.599 glasova, što je, preračunato u zastupničke mandate, iznosilo devet (9) mjesta u Konstituenti.

Na ožujskim izborima 1923. godine stranka je doživjela težak izborni poraz. Premda je »pučkaška« kandidatska lista dobila 18.402 glasa, to nije bilo dovoljno za osvajanje niti jednoga zastupničkog mandata.

Rujanski parlamentarni izbori održani 1927. godine bili su relativno uspješni za HPS. Za stranku je palo oko 35.000 glasačkih kuglica, odnosno osvojila je jedan (1) zastupnički mandat.

Zanimljivo je da dosadašnja hrvatska (i bivša jugoslavenska) historiografija i publicistika nisu posvetile nikakvu pozornost djelovanju HPS-a u razdoblju od izbornog neuspjeha na ožujskim izborima 1923. do sudjelovanja na izborima u veljači 1925. godine. Jedinu iznimku u tome predstavlja rad Franka Miroševića, ali i on je, nažalost, ograničen samo na prostor tzv. *južne Dalmacije*. (Vidi: F. Mirošević, *Počelo je 1918. ... Južna Dalmacija 1918–1929.*, Zagreb, 1992., 148.–153.)

Sudeći prema nekim objavljenim statistikama izbornih rezultata za parlamentarne izbore 1925. godine HPS ne samo da nije dobio niti jedan zastupnički mandat, što je točno, nego čak nije osvojio niti jedan glas, što ipak ne odgovara pravom stanju stvari. (Vidi: J. Horvat/h/, *Politička povijest Hrvatske*, Prvi dio, Zagreb, 1989., 395.; isti, U zajedničkoj državi. Pregled političkih događaja od 1918. do 1929., u: *Obzor spomen-knjiga 1860–1935*, Zagreb, 1935., 115.; B. Gligorićević, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919–1929)*, 192.–194.) Ovaj očiti propust historiografije i političke publicistike donekle je ispravio R. Horvat, ali treba reći da je Horvatova statistika parcijalna i netočna. ⁵

Cilj je ovog članka da na temelju dostupnih izvora (stranački tisak) prikaže djelovanje vodstva HPS-a od proljeća 1923. do sudjelovanja na veljačkim parlamentarnim izborima 1925. godine.

³ O ishodištima, nastanku i djelovanju HKP-a u prva dva desetljeća XX. st. vidi: Jure Krišto, *Prešućena povijest. Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850.–1918.*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1994.

⁴ Vidi: *Što je Hrvatska pučka stranka i što ona hoće. Program i uređenje stranke.*, Zagreb, 1919.

⁵ Prema R. Horvatu, HPS je u *varaždinskoj županiji s Međimurjem* osvojio 2172 glasa, u *požeškoj županiji* 835, u *modruško-rijekojskoj županiji* 797, u *srijemskoj županiji* 70, u *banjalučkom okrugu* 301, u *južnoj Dalmaciji* 2708 i u *sjevernoj Dalmaciji* 1276. Dakle, ukupni broj osvojenih glasova trebao je iznositi 8159. (R. Horvat, *Hrvatska na mučilištu*, /pretisak/, Školska knjiga, Zagreb, 1992., 230.–234.)

HPS kao izvanparlamentarna stranka (1923.–1924.)

Neuspjeh HPS-a na parlamentarnim izborima 1923. godine nije značio nestanak ove stranke s političke pozornice nekadašnje jugoslavenske državne zajednice. »Pučkaško« vodstvo, svjesno gubitka znatnog dijela dotadašnjega članstva i simpatizera, okrenulo se reorganizaciji svojih temeljito uzdrmanih stranačkih redova. Tajništva okružnih organizacija HPS-a razaslala su svojim povjerenicima okružnicu u kojoj se od njih, među ostalim, tražilo da »što prije održe sastanak naše organizacije i popišu sve ljude, koji su prošlih izbora glasovali za našu stranku«, te »neka učvrste odbore naše organizacije, učinivši, ako je potrebno i lične promjene«. ⁶ Ovakve i slične mjere trebale su reaktivirati zamrlu stranačku organizaciju.

Prvi test na kojem se moglo provjeriti do koje su se mjere uspjele reorganizirati pojedine lokalne organizacije HPS-a bili su gradski izbori u Požegi, održani 25. studenoga 1923. godine. Nakon raspisa gradskih izbora lokalni predstavnici HPS-a dr. Đuro Kuntarić (1893.–1983.) i Ambroz Pipinić predložili su predstavniku mjesne organizacije Hrvatske zajednice zajednički nastup na izborima. Prema prijedlogu »pučkaša« na zajedničkoj izbornoj listi trebali su se, osim njihovih kandidata, naći i kandidati »zajedničara« i Hrvatske republikanske seljačke stranke (HRSS). Budući da nisu uspjeli sklopiti izborni sporazum, »pučkaši« su se odlučili na samostalno djelovanje. Za kandidatsku listu HPS-a palo je dvije stotine i četrdeset i šest (246) glasova, što je značilo da je stranka osvojila tri (3) od ukupno dvanaest (12) zastupničkih mjesta u gradskom zastupstvu. ⁷ Ovaj lokalni izborni uspjeh vodstvo HPS-a je shvatilo kao početak slabljenja utjecaja Radićeva HRSS-a na hrvatsko glasačko tijelo. Isto tako držali su taj izborni uspjeh dokazom da »pučkaški« politički program, t. j. revizija Vidovdanskoga centralističkog ustava i taktika parlamentarne borbe, koja za njih u taj čas nije dolazila u obzir, stječu sve više pristaša. S ovim uvjerenjem čelništvo HPS-a je ušlo u 1924. godinu. ⁸

Središnje stranačko vodstvo u Zagrebu i lokalna vodstva na terenu radila su tijekom čitave 1924. godine na tome da učvrste svoju stranačku organizaciju i ojačaju svoj tisak. ⁹ Djelujući kao izvanparlamentarna oporba, HPS je u svojim rukama držao sedam (7) tjednika i to dva (2) u Zagrebu (»Narodna Politika« i »Seljačke Novine«), te po jedan u Đakovu (»Narodna Obrana«), Mostaru (»Narodna Sloboda«), Splitu (»Jadran«), Šibeniku (»Narodna Straža«) i Dubrovniku (»Narodna Svijest«).

Početak siječnja 1924. godine vodstvo HPS-a je vodilo političke razgovore s predsjednikom *Slovenske ljudske [pučke] stranke* (SLS), dr. Antonom Korošcem (1872.–1940.). Razgovori su završili konstatacijom da između HPS-a

⁶ Prijateljima i pristašama, *Đakovačke Pučke Novine*, (Đakovo), 4/1923., br. 14, 1.

⁷ Uspjeh HPS u Požegi, *Narodna Politika* /dalje: *NP*/, (Zagreb), 6/1923., br. 106, 2.; Pobjeda HPS u Požegi, *NP*, 6/1923., br. 107, 2.–3.

⁸ Janko Šimrak, *Politika u našoj državi ove godine*, *Seljačke Novine*, /dalje: *SN*/, (Zagreb), 6/1923., br. 51–52, 2.

⁹ Hrvatska Pučka Stranka u prošloj godini, *Seljački Kalendar*, Zagreb, 1924., za god. 1925., 77.

i SLS-a postoji »potpuna suglasnost /.../ u svim pitanjima glede uređenja države«, te »glede aktivne politike«. ¹⁰ Bilo je to zapravo obnavljanje stare suradnje dviju političkih stranaka, koje su u razdoblju od 1919. do 1923. godine, t.j. u PNP-u i u Ustavotvornoj/Zakonodavnoj skupštini, imale zajedničku parlamentarnu reprezentaciju – »Jugoslavenski klub«. (Treća članica kluba bila je *Bunjevačko-šokačka stranka*.)

Ponovno postupno širenje utjecaja HPS-a među Hrvatima bilo je očito i iz porasta broja pretplatnika stranačkog tiska. Prema tvrdnji samih »pučkaša« samo su zagrebačke »Seljačke Novine«, početkom 1924., zabilježile značajan porast od 2500 novih pretplatnika.¹¹ U nastojanju da se započeti trend obnavljanja HPS-a što više pospješi, »pučkaško« vodstvo je planiralo od početka veljače 1924. započeti s organiziranjem stranačkih »okružnih zborovanja« i to u: Požezi, Varaždinu, Šidu, Slavonskom Brodu i Đakovu.¹²

Zagrebački »Gradski klub« HPS-a među prvima je obnovio svoje aktivnosti. Dne 16. veljače 1924. klupski predsjednik Adolf Klaić otvorio je skupštinu kluba u prostorijama *Katoličkog kasina* na zagrebačkom Kaptolu. Tom su prilikom o unutarnjoj i vanjskoj politici govorili predsjednik stranke Stjepan Barić (1889.–1945.) i dr. Janko Šimrak (1883.–1946.), grkokatolički svećenik i stranački čelnik.¹³

Sredinom ožujka 1924. godine S. Barić i vlč. J. Šimrak, dobivši poziv tamošnjih »pučkaških« organizacija, otputovali su u Hercegovinu i Dalmaciju. Dne 16. ožujka oba člana najužega stranačkog vodstva stigla su u Mostar, gdje su zajedno s predsjednikom HPS-a za Hercegovinu, fra dr. Dominikom (Andrijom) Mandićem (1889.–1973.), održali »Pokrajinsko Pučko Vijeće«. ¹⁴ Na kraju sastanka prisutni »pučkaši« su pozvali »sve hercegovačke Hrvate, da se čim prije ujedine na programu Hrvatske Pučke Stranke«, t. j. prihvate »uređenje države na temelju zakonodavnih autonomija historijskih pokrajina« (Hrvatska i Slavonija s Međimurjem, Bosna i Hercegovina s Dalmacijom, Srbija, Crna Gora, Vojvodina i Slovenija s Prekomurjem).¹⁵

Napustivši Hercegovinu, S. Barić i vlč. J. Šimrak uputili su se u Dalmaciju, gdje su u Makarskoj održali prvi sastanak s pristašama. Dne 23. ožujka 1924. godine u Sinju je održan stranački sastanak kojem je predsjedavao fra Mijo (Nikola) Kotaraš (1867.–1926.). Osim dvojice zagrebačkih gostiju na sastanku je govorio i gvardijan sinjskoga franjevačkog samostana fra Šimun Jelinčić. Dva dana kasnije, 25. ožujka, u Splitu je održan izvanredni sastanak »Građanskog kluba« HPS-a. Sastanku je predsjedavao klupski predsjednik Drago Bartulica, a S. Barić i vlč. J. Šimrak su održali govore.¹⁶

¹⁰ Gibanje HPS, *Narodna Obrana* /dalje: *NO*/, (Đakovo), 5(1)/1924., br. 3, 2.

¹¹ Isto.

¹² Isto.

¹³ Skupština HPS u Zagrebu, *NP*, 7/1924., br. 8, 2.

¹⁴ Pokrajinsko Pučko Vijeće za Hercegovinu, *Jadran*, (Split), 6/1924., br. 6, 5., Sastanci HPS, *NP*, 7/1924., br. 13, 2.–3.

¹⁵ Sastanak HPS u Mostaru, *SN*, 7/1924., br. 12, 3.

¹⁶ Sastanak građanskog kluba HPS u Splitu, *Jadran*, 6/1924., br. 6, 4.

Kruna svih »pučkaških« sastanaka u Dalmaciji bio je sastanak »Pokrajinskog vijeća« HPS-a u Splitu, održan 26. ožujka 1924. godine. Iako je sastanak, navodno, bio »sazvan na brzinu« vodstvo HPS-a je držalo da je on, ipak, »izvršno uspio«. ¹⁷ Nakon tajničkog izvješća don Jerka Vodanovića, vlč. J. Šimrak i S. Barić su dali »iscrpljive izvještaje« o aktualnom političkom položaju. ¹⁸ U svrhu organizacijskog jačanja stranke, prisutni »pučkaši« su odlučili da se »uvedu svugdje stranačke legitimacije i da se redovito uplaćuje ustanovljena članarina«. ¹⁹ Ovom je prilikom za novog člana »predsjedništva pokrajinske uprave« HPS-a izabran dr. Ivo Miličić iz Splita. ²⁰

Dan nakon održanja središnjega pokrajinskog skupa HPS-a u Dalmaciji održan je stranački sastanak i u Šibeniku. Osim stranačkih čelnika iz Zagreba, na njemu je govorio predsjednik tamošnjeg »građanskog kluba« industrijalac Vlado Kulić. ²¹

Nakon uspješnog obilaska Hercegovine i Dalmacije, S. Barić je sazvao za 30. travnja 1924. godine, »kongres pouzdanika« HPS-a, odnosno strankino »veliko vijećanje«. U pozivu, upućenom svim »pučkaškim« organizacijama, pisalo je da će se na »kongresu/vijećanju« raspravljati »najvažnija pitanja naše politike i bit će stvoreni važni zaključci za daljnji rad HPS«. ²² »Velikom vijećanju« HPS-a u Zagrebu bili su prisutni predstavnici iz svih »pokrajina/a/, u kojima žive Hrvati«. ²³ Vijećanje, koje je otvorio S. Barić, imalo je samo dvije glavne točke dnevnoga reda: »I. izbor nove uprave stranke i II. određenje smjera našeg budućeg rada«. ²⁴ Nakon što je glavni tajnik HPS-a dr. Josip Andrić (1894.–1967.) podnio detaljno izvješće u kojem je rekapitulirao proteklo razdoblje od 1919., tj. od osnutka stranke do početka 1924., staro je stranačko vodstvo zatražilo i jednoglasno dobilo razrješenje od svojih dužnosti. Dotadašnjim je tajnicima stranke J. Andriću, vlč. dr. Augustinu Juretiću (1890.–1954.) i don J. Vodanoviću izrečena »posebna zahvala« za njihov rad. ²⁵

Nakon što su prisutni delegati prihvatili novi stranački »Štatut«, pristupilo se izboru novog predsjedništva. Za predsjednika HPS-a ponovno je izabran S. Barić, urednik »Seljačkih Novina«. Za potpredsjednike su izabrani: Marin Bilić, seljak, Juraj Dušak, radnik i dr. Kamilo Firingner (1893.–1984.), odvjetnički perovođa. Na mjesto glavnoga strankinog tajnika izabran je vlč. J. Šimrak, urednik »Narodne Politike«. U predsjedništvo stranke su ušli: Mate Zubac, seljak, Ivo Kontić, seljak, Luka Barišić, seljak, fra dr. Petar Grabić (1882.–1963.), profesor, Marijo Matulić (1896.–1937.), novinar, i J. Andrić, novinar. ²⁶

¹⁷ Sastanak Pokrajinskog Pučkog Vijeća HPS, *Jadran*, 6/1924., br. 6, 2.

¹⁸ Sadržaje izvještaja vidi u: isto.

¹⁹ Isto.

²⁰ Isto.

²¹ *Jadran*, 6/1924., br. 6, 5.

²² Kongres pouzdanika HPS, *SN*, 7/1924., br. 15, 6.

²³ Veliko vijećanje HPS, *NP*, 7/1924., br. 18, 1.

²⁴ Isto.

²⁵ Isto.

²⁶ Isto.

Pošto su uspješno bili provedeni izbori za novo stranačko vodstvo, stari/novi predsjednik S. Barić održao je govor o unutarnjoj politici u kojem se osvrnuo na djelovanje Stjepana Radića (1871.–1928.). On je ustvrdio da »pučkaši« imaju »pravo i dužnost, da narod upozorava/ju/ na pogreške Radićeve stranke.«²⁷ Kao jednu od glavnih Radićevih pogrešaka, S. Barić je naveo njegovu taktiku »političke apstinencije«, koja je Hrvatskoj nanijela »silne štete«.²⁸

Poslije S. Barića riječ je uzeo M. Matulić, koji je pročitao referat o »vanjskoj politici«. On je, polazeći od, za njega očito neupitne, tvrdnje da je »svjetski poredak« uspostavljen nakon završetka Prvoga svjetskog rata »u glavnom ispravan, jer se temelji na načelu, da svaki narod ima pravo na vlastitu državu«, zaključio da i »mi /Hrvati/ moramo nastojati /.../ da se poredak koji se osniva na mirovnim ugovorima, održi«.²⁹ Prema Matulićevu mišljenju trebalo se napose »boriti protiv toga, da se obnovi bivša habsburška monarhija u bilo kakvoj formi«, te je u tome nalazio dodatni zajednički interes s »drugim malim državama srednje Evrope«.³⁰ Opravdano strahujući od imperijalističkih pretenzija tadašnje fašističke Italije prema istočnojadranskoj obali, M. Matulić je svoj referat zaključio priželjkivanom budućom zadaćom Hrvata na Jadranu – »Obzirom na to, što je Jadran najvažnija pozicija naše države, i što Hrvati već kroz vijekove brane Jadran, uvijek protiv onih s druge strane mora, nužno je, da Hrvati budu svijesni te svoje povjesne uloge za čitavu državu i za čitavu srednju Evropu i da upotrijebe svoju političku snagu u prvom redu da brane Jadran ne samo za sebe, već i za Srbe i Slovence«.³¹

Nakon onoga što su izrekli S. Barić i M. Matulić otpočela je rasprava o »unutrašnjoj i vanjskoj politici«. Prvi se za riječ javio vlč. J. Šimrak, koji je, između ostalog, govorio i o »političkom držanju hrvatskoga svećenstva«, te je ustvrdio da su svećenici »ravnopravni članovi u HPS«.³² On je ovom tvrdnjom nastojao pobiti stalno ponavljaju optužbu drugih stranaka da je HPS »popovska«, odnosno »klerikalna« stranka. Prof. Petar Grgec (1890.–1962.) u svom je govoru naglasio potrebu da se »naročito pazi na čistoću stranačkih redova«, jer su se, prema njegovim riječima, ranije bili »uvukli u stranku i neki ljudi, koji nijesu shvatili, što je HPS«.³³

O socijalnoj politici HPS-a referat je pročitao vlč. A. Juretić.³⁴

Osim navedenih »pučkaša« za riječ su se još javili: Marijan Bosančić, Ilija Petričević, Đuro Škvorčević, D. Bartulica, V. Kulić, Josip Šuk, Niko Kosor, Ante Knežević, Damjan Katalinić, fra P. Grabić, Ivan Marošević, o. Pavao Silov, Josip Kratina i dr.³⁵

²⁷ Isto, 2.

²⁸ Isto, 1.

²⁹ Naša vanjska politika. (Referat g. M. Matulića na Vrhovnom vijeću HPS), *NP*, 7/1924., br. 18, 2.

³⁰ Isto.

³¹ Isto.

³² Veliko vijećanje HPS, *NP*, 7/1924., br. 19, 2.

³³ Isto.

³⁴ Vidi: Socijalna politika HPS, *NP*, 7/1924., br. 20, 2.

³⁵ Veliko vijećanje HPS, *NP*, 7/1924., br. 19, 2.–3.

Predviđajući da se novi parlamentarni izbori neće moći još dugo odlagati, prisutni »pučkaši« su povelili raspravu o mogućoj izbornoj taktici. P. Grgec je predložio da »vijeće dadne predsjedništvu stranke posve slobodne ruke u taktičkim pitanjima, a naročito u pitanju saradnje ili nesaradnje s drugim političkim skupinama«. ³⁶ Slično njemu su razmišljali i drugi »pučkaši«.

Među brojnim zaključcima zagrebačkoga vijećanja/kongresa HPS-a, koji su u stranačkom tisku objavljeni tek tri tjedna kasnije, najvažniji je bio onaj kojim se ponovno tražilo reviziju centralističkog Vidovdanskog ustava u duhu autonomističkih načela. ³⁷

Istodobno, dok je vodstvo HPS-a nastojalo reaktivirati svoju stranku i pripremiti je za predstojeće političke borbe, na parlamentarnoj pozornici Kraljevine SHS odigravao se sukob između vladajućeg *Nacionalnog bloka*, koji su činili radikali Nikole Pašića (1854.–1926.) i samostalni demokrati Svetozara Pribičevića (1875.–1936.), te *Opozicijskog bloka* u kojem je pored prijašnjih članica *Federalističkog bloka* (HRSS, SLS i *Jugoslavenska muslimanska organizacija* Mehmeda Spahe /1883.–1940./) sada bila i Demokratska stranka (DS) Ljube Davidovića (1863.–1940.). Iako je S. Radić tada boravio u inozemstvu, on je bio u stalnom kontaktu sa svim političkim zbivanjima u Kraljevini SHS. ³⁸

Nakon pada vlade Nacionalnog bloka, koji nije raspolagao zastupničkom većinom u Narodnoj skupštini, Lj. Davidović ja sastavio vladu Opozicijskog bloka (27. srpnja – 6. studenoga 1924.). On je svoju vladu sastavio od predstavnika DS-a, SLS-a, JMO-a, te radikalskih disidenata (Nastas Petrović). Saznavši za sastav nove vlade, Predsjedništvo HPS-a za Dalmaciju odmah je uputilo pozdravnu brzojavku Lj. Davidoviću, ³⁹ vlč. A. Korošcu ⁴⁰ i Predsjedništvu SLS-a. ⁴¹

Znajući da opstanak njegove vlade u Narodnoj skupštini zavisi od *Hrvatskoga seljačkog kluba*, tj. zastupnika kluba HRSS-a, Lj. Davidović je za »radićevece« ostavio nepopunjena četiri ministarska mjesta u vladi. Radićevo držanje prema vladi Opozicijskog bloka bilo je blagonaklono, pa je još iz Moskve poručivao da će podržati ovu koalicijsku vladu. ⁴² Nastojeći uspostaviti što bolji odnos sa S. Radićem, koji je tada bio politički predstavnik najvećega dijela hrvatskog naroda, Davidovićeve vlada je 23. kolovoza 1924. donijela odluku o ponovnoj uspostavi *Pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju*. Ujedno je bilo dopušteno obnavljanje rada ranije zabranjenih hrvatskih društava

³⁶ Isto, 2.

³⁷ Što je zaključio kongres HPS?, *SN*, 7/1924., br. 20, 3.

³⁸ O Radićevom boravku u inozemstvu vidi opširnije: Ivan Mužić, *Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Hrvatsko književno društvo sv. Cirila i Metoda – Zagreb, Ljubljana, 1987., 128.–165.; Bogdan Krizman, *Korespondencija Stjepana Radića 1919–1928*, 2, Sveučilište u Zagrebu – Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, 1973., 87.–95.

³⁹ »Predsjedništvo HPS oduševljeno pozdravlja novu vladu gledajući u njoj zalag bolje budućnosti otadžbine u bratskoj slozi triju plemena našega naroda.« (Pozdravi HPS povodom formiranja Davidovićeve vlade, *Narodna Straža* /dalje: *NSt*/, (Šibenik), 4/1924., br. 27, 1.)

(»Hrvatski Sokol«, »Hrvatska Žena« itd.) i slobodno korištenje hrvatske trobojnice.⁴³

U ozračju poboljšanja dotada teško narušenih odnosa u državi, novinstvo HPS-a je pisalo da »nova vlada imade da ispravi, što su Pašić i Pribičević pokvarili, i da udari prve temelje državi, koja će se osnivati na međusobnoj ljubavi i ravnopravnosti, a ne na hegemoniji i nasilju.«⁴⁴ Ovakvo pisanje jedne trenutačno izvanparlamentarne stranke o vladajućoj koaliciji imalo je samo deklarativnu težinu, jer HPS nije imao nikakva utjecaja na sve relevantne čimbenike koji su ravnali tadašnjom jugoslavenskom unutarnjom politikom.

Davidovićevoj namjeri da u vladu uđu predstavnici HRSS-a suprotstavio se kralj Aleksandar (1888.–1934.). Radićevi javni istupi u Varaždinu (5. listopada) i Vrpolju (13. listopada), ponajviše zahvaljujući njegovoj neodmjerenoj rječitosti, nisu olakšali položaj Davidovićeve vlade. Na kraljev zahtjev Lj. Davidović je 15. listopada 1924. podnio ostavku vlade Opozicijskog bloka.⁴⁵

Pad Davidovićeve vlade u redovima HPS-a tumačen je dvojako. S jedne strane njezin je pad pripisivan »nasilju i teroru« koji su prema njoj primijenili »predstavnici velikosrpske ideje«, tj. N. Pašić i Sv. Pribičević, a s druge strane, »perfidnoj demagogiji« S. Radića.⁴⁶ Dodatni argument za Radićevu krivicu »pučkaši« su imali u izjavi vlč. A. Korošca, bivšega ministra prosvjete u vladi Opozicijskog bloka: »Zašto je Radić srušio ovu vladu? Jedni vele, da ju je rušio radi toga, jer je već vladi iza leđa stajao u vezama s Nikolom Pašićem. Drugi vele, da ju je rušio radi svoje glupe megalomanije. On si je utvarao, da će u izborima zadobiti većinu ne samo u Hrvatskoj i Slavoniji nego i u Bosni i Hercegovini, u Mačedoniji, u Crnoj Gori i u Vojvodini. Tako će on blokirati Beograd sa svih strana, preuzeti sam vladu u svoje ruke sa svojom većinom i provesti na jugu ideje ruskih boljševika.«⁴⁷

Kriza izazvana ostavkom vlade Opozicijskog bloka okončana je tako što je kralj Aleksandar povjerio mandat za sastav izborne vlade N. Pašiću. Bila je to osma vlada N. Pašića, odnosno treća koalicijska vlada Pašićevih radikala i Pribičevićeve Samostalne demokratske stranke (6. studenoga – 29. travnja 1925.). Na temelju kraljeve odluke nova je vlada 10. listopada 1924. raspustila

⁴⁰ »Predsjedništvo HPS Dalmacije čestita na pobjedi i pozdravlja novu eru poštenja, pravde i mira.« (Isto.)

⁴¹ »Predsjedništvo HPS Dalmacije srdačno čestita na izvojevanoj pobjedi.« (Isto.)

⁴² B. Krizman, n. dj., 93., 95.

⁴³ Isto, 95.; Branislav Gligorijević, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919–1929)*, Institut za savremenu istoriju, Narodna knjiga, Beograd, 1979., 171.

⁴⁴ Nijesu toga očekivali, *NP*, 7/1924., br. 31, 1. Vidi još: J. Andrić, Što velimo mi hrvatski pučani o novoj vladi?, *SN*, 7/1924., br. 31, 1.

⁴⁵ B. Krizman, n. dj., 97.–98. O odnosu HRSS-a i Davidovićeve vlade vidi opširnije: B. Gligorijević, O pitanju ulaska predstavnika HRSS u Davidovićeovu vladu 1924. i o krizi i padu te vlade, *Istorija XX veka*, Institut društvenih nauka, Odeljenje za istoriske nauke, ZR, VII., Beograd, 1965., 345.–404.

⁴⁶ Uspjesi i neuspjesi Davidovićeve vlade, *NP*, 7/1924., br. 46, 2; Politička bilanca, *NP*, 9/1926., br. 1, 1.

⁴⁷ Korošec na sastanku HPS u Krašiću 15. I. 1926., *NP*, 9/1926., br. 6, 2.

Narodnu skupštinu i raspisala nove parlamentarne izbore za 8. veljače 1925. godine.⁴⁸ Samo nekoliko dana kasnije, 14. listopada, nova je vlada ukinula Pokrajinsku upravu u Zagrebu, te se opet počela primjenjivati provedba administrativne podjele države prema odredbama Vidovdanskog ustava.⁴⁹

Našavši se pred parlamentarnim izborima, vodstvo HPS-a je odlučno krenulo u predizbornu utrku.

HPS i veljački parlamentarni izbori (1924.–1925.)

U nedjelju 30. studenoga 1924. u Zagrebu se sastalo »Vrhovno Vijeće« HPS-a na svoje »redovito jesensko zasjedanje i vijećanje«.⁵⁰ Prema pisanju »pučkaškog« tiska vijećanju je prisustvovalo »pedeset što delegata iz raznih pokrajina što članova vrhovnog stranačkog vijeća«.⁵¹ Glavna tema vijećanja bili su predstojeći parlamentarni izbori i nastup HPS-a na njima, te moguća izborna suradnja s drugim političkim strankama i skupinama. Predsjednik stranke, S. Barić, izvijestio je pristaše da je on, zajedno s još nekim članovima Predsjedništva HPS-a, vodio razgovore s »izaslanicima nekih drugih stranaka«, među kojima su bili i »radičevci«, koji međutim nisu bili zainteresirani za izbornu kooperaciju s »pučkašima«.⁵² S. Barić je posebno naglasio da su razgovori bili »informativne naravi«, te da se Predsjedništvo HPS-a nije »ničim vezalo«. Drugim riječima, odluku o mogućoj izbornoj suradnji s nekom političkom strankom trebalo je donijeti »Vrhovno Vijeće« HPS-a, koje je za to bilo jedino ovlašteno.

Nakon Barićeva izvješća razvila se rasprava u kojoj su jedni bili odlučno protiv bilo kakve izborne suradnje (M. Bosančić, fra P. Grabić, Janko Hitrec, Antun Mihaljević, Danijel Hitrec, Stjepan Jelaković, Ante Knežević), a drugi, malobrojniji, za nju. Don J. Vodanović, tajnik HPS-a za Dalmaciju, zauzimao se za izbornu suradnju s Davidovičevim demokratima, držeći da je »zadaca HPS, da se omogući mandat Davidovićevoj stranci, koja traži nosioca liste«.⁵³ Držao je da će se tako dalmatinski Hrvati moći lakše suprotstaviti »zajedničarskom« disidentu dr. Mati Drinkoviću (1868.–1931.), koji je ušao u izbornu Pašić-Pribičevićevu vladu.⁵⁴ Ivo Šimetin, iz Kaštela Starog, također je smatrao

⁴⁸ I. Mužić, n. dj., 184.; Josip Horvat, *Politička povijest Hrvatske*, Drugi dio, August Cesarec, Zagreb, 1989., 286.; B. Krizman, n. dj., 98.

⁴⁹ J. Horvat, n. dj., 286.

⁵⁰ Izborna zasjedanje Vrhovnog Vijeća HPS, *SN*, 7/1924., br. 48, 1.

⁵¹ Glas naroda, *NP*, 7/1924., br. 49, 1. »Vrhovno Vodstvo« HPS-a brojilo je trideset i dva (32) člana iz »sviju hrvatskih pokrajina«. Na njegovom je čelu stajalo predsjedništvo koje je imalo dvanaest (12) članova. Ukupno je, dakle, vrhovno vodstvo cijelog HPS-a imalo četrdeset i četiri (44) člana. (Izborna zasjedanje Vrhovnog Vijeća HPS, *SN*, 7/1924., br. 48, 1.)

⁵² Sjednica vrhovnog vijeća HPS, *NP*, 7/1924., br. 49, 1.

⁵³ Sjednica vrhovnog vijeća HPS, *NP*, 7/1924., br. 50, 2.

⁵⁴ Isto; Hrvoje Matković, *Hrvatska zajednica. Prilog proučavanju političkih stranaka u staroj Jugoslaviji, Istorija XX veka*, ZR, V., Beograd (1963.), 123.–124.

da bi se s »davidovićevcima mogao načiniti u gdje kojem kraju sporazum«. ⁵⁵ Protiv izborne suradnje s »davidovićevcima« odlučno je ustao P. Grgec. ⁵⁶

Nakon završetka rasprave S. Barić je predložio sljedeće zaključke: »1. da HPS postavi svoje liste kod ovih izbora; 2. da se iz svake županije odredi delegat, s kojim će se predsjedništvo dogovoriti o postavljanju liste i o izbornoj borbi; 3. da se stvori izborni fond«. ⁵⁷ Barićevi prijedlozi, koje je predsjedavajući L. Barišić stavio na glasovanje, »gotovo su jednoglasno prihvaćeni«. ⁵⁸ U skladu s prihvaćenim zaključcima, »Vrhovno Vijeće« HPS-a je odlučilo da se »istupi u svim onim županijama i krajevima, u kojima je stranka istupila prošlih izbora«. ⁵⁹

Na kraju zasjedanja prisutni su »pučkaši« usvojili prijedlog P. Grgeca da se opunomoći predsjedništvo stranke da izda izborni proglas, a da tajništvo skupi nužni izborni materijal. ⁶⁰

Desetak dana nakon završetka »Vrhovnog Vijeća«, HPS je objavio svoj izborni proglas, datiran u Zagrebu 30. studenoga 1924. godine. ⁶¹ Pozivajući »hrvatske izbornike« da glasuju za njih, »pučkaši« su se ponovno izjasnili za »autonomističko uređenje države i primjenu autonomističkog načela u organizovanju državljana«, odnosno za reviziju Vidovdanskog ustava. ⁶² Osim isticanja svoje borbe protiv »centralističkim hegemonistima, koji su našli svoje najizrazitije predstavnike u Nikoli Pašiću i Svetozaru Pribićeviću«, »pučkaši« su se posebno okomili na S. Radića. Prema njihovim tvrdnjama, upravo je on svojom politikom »jačao položaj Nikole Pašića, Svetozara Pribićevića i ostalih političara, koji svijesno ili besvijesno vide u velikosrpskoj misli 'jevandjelje našeg državnog života'«. ⁶³ Za Radićevu taktiku parlamentarne apstinencije »pučkaši« su tvrdili da je provedena »radi stranačkog, a ne narodnog interesa«, tj. da se njome htjelo »uništiti sve hrvatske stranke, koje su bile za parlamentarnu borbu«, dakle i HPS. ⁶⁴ »Pučkaši« su posebno loše ocijenili Radićevo nastojanje da internacionalizira »hrvatsko pitanje«. Za njih su njegova nastojanja u tom smjeru bila samo način da »prikrije svoj nerad«. ⁶⁵ »Radićeva politika«, tvrdili su dalje, »ne samo da nam ne može osigurati vanjsku pomoć, nego nam još i potkapa ugled u zapadnim evropskim državama«. ⁶⁶ Ovo se osobito odnosilo na Radićev odlazak u Moskvu i učlanjenje HRSS-a u *Seljačku internacionalu*, koja je bila svojevrsna ekspozitura međunarodnoga komunističkog pokreta. ⁶⁷ Za

⁵⁵ Sjednica vrhovnog vijeća HPS, *NP*, 7/1924., br. 50, 2.

⁵⁶ Isto.

⁵⁷ Isto.

⁵⁸ Isto.

⁵⁹ Isto.

⁶⁰ Isto.

⁶¹ Izborni proglas hrvatske Pučke Stranke, *NP*, 7/1924., br. 50, 1.

⁶² Isto.

⁶³ Isto.

⁶⁴ Isto.

⁶⁵ Isto.

⁶⁶ Isto.

⁶⁷ S. Radić je svoju stranku učlanio u *Seljačku internacionalu* 1. srpnja 1924. godine. O Radićevu boravku u Moskvi vidi: I. Mužić, n. dj., 151.–165.; Mira Kolar-Dimi-

»pučkaše« je bilo iluzorno da bi se od »ruskih boljševika« (komunista) moglo dobiti pomoć, jer od njih »možemo očekivati samo zlo«. ⁶⁸ Korist od učlanjenja HRSS-a u Seljačku internacionalu mogli su, kako su to dobro primijetili »pučkaši«, imati samo N. Pašić i Sv. Pribičević, kojima je ono moglo poslužiti kao izvrstan izgovor da »Hrvate pred zapadno-evropskim državama ocrnjaju/ kao rušitelje evropskog mira«. ⁶⁹ Stoga su »pučkaši« poručili svojim potencijalnim glasačima da »Hrvati ne će da budu sredstvo u rukama boljševika«, jer njima, ionako, nije »stalo do hrvatskoga naroda«. ⁷⁰ Pri kraju ovog izbornog proglašenja »pučkaši« su se odlučno izjavili za »jugoslavensko rješenje« hrvatskih nacionalnih težnji – »Hrvatska Pučka Stranka borila se i borit će se uvijek za to, da Hrvati postignu svoju slobodu i ravnopravnost u Jugoslaviji«. ⁷¹

Izborni proglas je potpisalo svih dvanaest članova Predsjedništva HPS-a. Osim u glavnom stranačkom glasilu »Narodnoj Politici«, ovaj je proglas objavljen i u drugim stranačkim listovima. ⁷²

Predizborna kampanja započeta objavljivanjem strankinoga izbornog proglašenja nastavljena je intenzivnim radom među stranačkim organizacijama na terenu.

Dne 17. prosinca 1924. u Šibeniku je održano »Okružno Pučko Vijeće« HPS-a za sjevernu Dalmaciju. ⁷³ Osim viđenijih dalmatinskih »pučkaša« dr. Ante Dulibića (1867.–1935.), bivšega narodnog zastupnika i aktualnog predsjednika HPS-a za Dalmaciju, i V. Kulića, vijećanju je prisustvovao S. Barić. Nakon što je S. Barić prisutnim pristašama obrazložio razloge zbog kojih je »Vrhovno Vijeće« HPS-a u Zagrebu donijelo odluku o samostalnom istupu stranke na ovim izborima, zaključeno je da »pučkaši« u »Šibensko-zadarskom okrugu« istaknu svoju samostalnu kandidatsku listu. ⁷⁴

Nekoliko dana kasnije, 21. prosinca 1924., u Mostaru je održan sastanak »pokrajinskoga vodstva pouzdanika HPS iz cijele Hercegovine«, na kojem je prihvaćena rezolucija u kojoj se, među ostalim, »izražuje potpuno povjerenje vrhovnom i pokrajinskom vodstvu Stranke«. ⁷⁵

Premda je zagrebačko središnje vodstvo HPS-a ustrajalo u odluci da se na predstojećim parlamentarnim izborima nastupi samostalno, dio stranačkog

trijevid, Prepiska između Stjepana Radića i Seljačke internacionale u Moskvi 1924. godine, *Časopis za suvremenu povijest*, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, (Zagreb), 4/1972., br. 1(8), 148.–164.; B. Gligorijević, *Parlament*, 169.; Slavoljub Cvetković, Stjepan Radić i komunistički pokret 1923–1925 godine, *Istorija XX veka*, ZR, XII., Beograd, 1972., 393.–396.

⁶⁸ Izborni proglas Hrvatske Pučke Stranke, NP, 7/1924., br. 50, 1. O Radićevom odnosu prema komunističkom pokretu vidi: S. Cvetković, n. dj., 375.–401.

⁶⁹ Izborni proglas Hrvatske Pučke Stranke, NP, 7/1924., br. 50, 1.

⁷⁰ Isto.

⁷¹ Isto.

⁷² Vidi: SN, 7/1924., br. 49, 1.–2.; NO, 5(1)/1924., br. 50, 1.; *Jadran*, 6/1924., br. 44, 2.; NSt, 4/1924., br. 45, 1.; *Narodna Svijest*, /dalje: NSv/ (Dubrovnik), 6/1924., br. 54, 1.

⁷³ Okružno vijeće HPS, NSt, 4/1924., br. 46, 2.

⁷⁴ Isto.

⁷⁵ Rezolucija, *Narodna Sloboda*, (Mostar), 6/1924., br. 51, 1.

vodstva iz južne Dalmacije je nastojao, sve do kraja prosinca 1924. godine, postići izborni sporazum s Davidovićevim demokratima. Za ovu su se suradnju, već ranije, posebno zauzimali don J. Vodanović i I. Šimetin. No, konačno se i od toga odustalo, jer su »pučkaši« tražili da nositelj zajedničke kandidatske liste bude A. Dulibić, a »davidovićevci« nisu na to htjeli pristati.⁷⁶

Izborne pripreme započete krajem 1924. nastavljene su i na početku sljedeće godine.

Dne 4. siječnja 1925. u Osijeku je održano vijeće HPS-a za virovitičku županiju. Od poznatijih slavonskih »pučkaša« vijećanju su prisustvovali Josip Špoljarić, predsjednik Županijskog vijeća i osječkoga gornjogradskog građanskog kluba u Osijeku, Rudolf Švedl, ravnatelj dioničarske tiskare u Osijeku, L. Barišić i K. Firinger.⁷⁷ Sljedećeg dana, 5. siječnja, u Zagrebu je održan sastanak »Gradskog kluba« HPS-a.⁷⁸

Najveći protivnik Pašić-Pribičevićeve vlade na ovim izborima bili su S. Radić i njegova stranka. Stoga nije bila nikakva tajna da se vladajuća garnitura spremala izvesti snažan pritisak na HRSS. Glasine o tome da će se protiv »radićevaca« primijeniti *Zakon o zaštiti države*, poznatiji kao *Obznana*,⁷⁹ postale su sve konkretnije.⁸⁰

Na svojoj sjednici održanoj 23. prosinca 1924. vlada je »proteгла« ovaj protokomunistički zakon i na HRSS. Ta dalekosežna odluka opravdavala se činjenicom učlanjenja Radićeve stranke u Seljačku internacionalu. Prema vladinoj tvrdnji to je bio dovoljan dokaz da je HRSS tim činom postao »boljševička stranka«. Na samu Novu godinu 1925. javnosti je priopćena ova vladina odluka.

Vodstvo HPS-a nije bilo iznenađeno ovakvim razvojem događaja. Ono je, naime, još i prije formalne primjene Zakona o zaštiti države protiv HRSS-a pisalo u svome tisku o tome kako Pašić-Pribičevićeva vlada u komuniste ubraja i S. Radića, zbog njegovih odnosa s ruskim boljševicima.⁸¹ Novinstvo HPS-a je proglasilo neutemeljenom vladinu tvrdnju o HRSS-u kao komunističkoj stranci, tvrdeći posve točno da »Pašić i Pribičević hoće da sebi osiguraju većinu u izborima, /.../ a sada im se pruža dobra prigoda, da izrab/e/ Radićevu lošu i nerazumnu politiku.«⁸² Sa svoje, pak, strane »pučkaši« su primjenu Zakona o

⁷⁶ Pregovori za kooperaciju sa Davidovićevom strankom, *Jadran*, 6/1924., br. 44, 13.

⁷⁷ Županijsko vijeće HPS u Osijeku, *NP*, 8/1925., br. 3, 4.

⁷⁸ Sastanak zagrebačkog kluba HPS, *NP*, 8/1925., br. 2, 3.

⁷⁹ Zakon o zaštiti države izglasan je 1. kolovoza 1921. godine. Neposredni povod za donošenje bio je atentat komunističkih omladinaca Alije Alijagića (1895.–1922.) i Spasoja Stejića na tadašnjeg ministra Milorada Draškovića (1873.–1921.). Iako je i ovaj Zakon uobičajeno nazivan »Obznana«, treba ga razlikovati od »Obznane« koju je 29. prosinca 1920. donijela vlada Milenka Vesnić (18. kolovoza 1920. – 1. siječnja 1921.) protiv jugoslavenskih komunista. HPS, koji je tada bio parlamentarna stranka i član *Jugoslavenskog kluba*, oba se puta izjasnio protiv ovih zakonskih mjera. (Vidi: Borba države protiv komunista, *NP*, 4/1921., br. 1, 1.; Izjava Jugoslavenskog kluba, *NP*, 4/1921., br. 172, 2.; Jugoslavenski je klub glasovao protiv Zakona o zaštiti države, *NP*, 4/1921., br. 172, 1.; B. Gligorićević, *Parlament*, 116.)

⁸⁰ J. Horvat, *Politička*, 289.

⁸¹ Sve veći pritisak režima, *NP*, 7/1924., br. 51, 1.

⁸² »Boljševička opasnost«, *NP*, 8/1925., br. 1, 1.

zaštiti države protiv HRSS-a nastojali iskoristiti za kritiku Radićeve taktike »parlamentarne apstinencije«, jer da su »radićevci« bili prisutni u Narodnoj skupštini – »ne bi takvoga zakona ni bilo«. ⁸³ Drugim riječima, S. Radiću se sada počela osvećivati njegova ranija politička taktika.

Tijekom sljedećih nekoliko dana zagrebačko redarstvo je uhitilo najistaknutije članove vodstva HRSS-a: dr. Vladka Mačeka (1879.–1964.), Josipa Predavca (1883.–1933.), Jurja Krnjevića (1895.–1988.), Augusta Košutića (1893.–1964.) i Stjepana Košutića. ⁸⁴ S. Radić je uhićen 6. siječnja 1925. u zgradi *Seljačkog doma* u Zagrebu, gdje se skrivao. ⁸⁵ Policijski su ga agenti pronašli u glasovitom »rupi«, tj. tajnom skloništu koje su mu politički protivnici kasnije često prebacivali, zlobno nazivajući njegovu politiku – »rupaškom«.

Iako je u prvi čas izgledalo da će Pašić-Pribičevićeva vlada ići do kraja u primjeni najoštrijih mjera protiv cijelog HRSS-a, tj. zabraniti njegovu kandidacijsku listu na predstojećim izborima, to se, ipak, nije dogodilo. ⁸⁶

Uzimajući u obzir svu oštrinu državne represije protiv S. Radića i njegovih pristaša, te posljedice kojima je konačno urodila, čini se da nije daleko od pune istine tvrdnja da je »Radićev put u Moskvu bio najveća hrvatska /politička/ pogreška u tom desetljeću«. ⁸⁷ Neosporna je činjenica da su njegovi »moskovski potezi« u dobroj mjeri kumovali pripremi njegova uhićenja i stavljanja HRSS-a pod Zakon o zaštiti države.

Iako je vodstvo stranke tvrdilo da je vlada počela primjenjivati Zakon o zaštiti države i protiv HPS-a, ⁸⁸ izgledalo je da se »pučkašima« pružala prilika da u ovim izborima dobiju i određeni broj dotadašnjih Radićevih glasova i, eventualno, neko zastupničko mjesto u Narodnoj skupštini. Optimizam glede mogućega izbornog uspjeha nije mogao pomutiti ni oštri istup bivšega istaknutog člana HPS-a, dr. Zvonka Šprajcera koji je, samo nekoliko dana prije otvaranja glasačkih mjesta ustvrdio da u »katoličkoj HPS više vrijedi masna kesa i titula bankovnoga direktora nego hrv. kat. intelektualac«. ⁸⁹

Načelno braneći S. Radića, te osuđujući vladu zbog nasilja koja je počinila nad njim, HPS je upozoravao hrvatske glasače da se nikako »ne smiju ustegnuti od glasovanja i odreći se svoga biračkoga prava«. ⁹⁰ U slučaju da na nekom

⁸³ Crni dani nad Radićevom strankom, *SN*, 8/1925., br. 2, 1.

⁸⁴ B. Krizman, n. dj., 98.

⁸⁵ O uhićenju S. Radića vidi opširnije: R. Horvat, n. dj., 224.–227.

⁸⁶ B. Krizman, n. dj., 98.

⁸⁷ Jere Jareb, *Pola stoljeća hrvatske politike. Povodom Mačekove autobiografije*, Knjižnica Hrvatske revije, Buenos Aires, 1960., 39.

⁸⁸ »Pučkaški« je tisak donosio vijesti o proganjanju svojih pristaša u Dalmaciji. Tih se predizbornih dana u splitskom zatvoru, navodno, nalazio don Duje Klarić, župnik u Blatu na Cetini. Župnik u Dicmu, don Bartul Ganza, navodno je »na temelju 'Obznane' bio proganjen«. Osim progona uglednijih »pučkaša« u Dalmaciji, policijske su vlasti, navodno, uhićivale pristaše HPS-a i u Srijemu. (I HPS pod »Obznanom«, *NSv*, 7/1925., br. 2, 2.; *NSv*, 7/1925., br. 3, 3.)

⁸⁹ Z. Šprajcer, G. dru Janku Šimraku. Čekam Vaš odgovor!, *Hrvatski List*, (Osijek), 6/1925., br. 35 (1352), 3.

⁹⁰ Hrvati otvorite oči!, *NO*, 6(2)/1925., br. 4, 1.

glasačkom mjestu ne bi bilo »Radićeve kutije«, govorili su, »dužnost je svih Hrvata, da glasuju za jednu od opozicionalnih hrvatskih stranaka«.⁹¹ Koja je to »opozicionalna stranka« nije bilo teško pogoditi – »*kod nas je jedina prava opozicionalna hrvatska stranka Hrvatska Pučka Stranka*«.⁹² Naravno, to nije bio jedini argument koji su »pučkaši« iznosili u svoj prilog. Uvjeravajući glasače da im nije »bilo stalo ni prije kao ni sada do mandata, nego do ispravnog smjera hrv. politike i političke taktike«, naglašavali su da »Hrv. Pučka Stranka zaslužuje potpuno povjerenje svakoga svjesnoga Hrvata u ovim izborima i bez obzira na to da li će biti kutija HRSS ili ne«.⁹³

Usljed policijskog šikaniranja dogodilo se da je HPS ostao bez svoje izborne žare u bjelovarskoj županiji. Mjesno vodstvo stranke, da bi spriječilo gubitak »pučkaških« glasova, odlučilo je da svi pristaše HPS-a »ovaj put svoje kuglice bac/e/ u kutiju HRSS«.⁹⁴ Ipak, zamolili su pristaše HRSS-a da u onim mjestima gdje bi oni »slučajno ostali bez svoje kutije, glasuju za HPS«.⁹⁵

Dne 5. veljače 1925. vodstvo HPS-a je, u svom središnjem glasilu »Narodnoj Politici«, objavilo novi izborni proglas u kojem su bili navedeni nositelji kandidacijskih listi.⁹⁶ Usporedimo li taj izborni proglas s onim iz prosinca 1924. vidljivo je da se u njemu i dalje napadalo Pašić-Pribičevićevu vladu, ali se zato izbjegavalo otvoreno kritizirati uhićenog S. Radića. Ovo je svakako bio sračunat potez kojim se željelo privući što više Radićevih glasača na svoju stranu.

Dne 6. veljače vodstvo HPS-a je objavilo i svoj treći izborni program. (Vidi prilog.)

Zbog čestih napada, ne samo političkih, nego i idcoloških protivnika, da je HPS »popovska stranka«, što je, među ostalim, trebalo značiti da se na njenim listama kandidira razmjerno velik broj svećenika, »pučkaško« vodstvo je ovom prilikom objavilo socijalnu strukturu strankinih kandidata za Narodnu skupštinu. Prema raspoloživim podacima vidljivo je da su na veljačkim izborima 1925. kandidiran ukupno stotinu trideset i tri (133) pojedinca, i to sedamdeset i sedam (77) kandidata i pedeset i šest (56) zamjenika. Socijalni status »pučkaških« kandidata bio je sljedeći: *seljaci* – pedeset i sedam (57), *obrtnici* – deset (10), *posjednici* – devet (9), *trgovci* – osam (8), *činovnici* – sedam (7), *odvjetnici* – šest (6), *odvjetnički perovode* – pet (5), *profesori* – pet (5), *radnici* – četiri (4),

⁹¹ Isto.

⁹² Isto.

⁹³ Isto.

⁹⁴ Izjava, *SN*, 8/1925., br. 6, 5. Izjavu je potpisao Ivan Šajnović, »seljak i predsjednik organizacije HPS u Osekovu«. (Isto.)

⁹⁵ Isto.

⁹⁶ Nositelji listi bili su: u *gradu Zagrebu*: dr. Stjepan Markulin (1885.–1940.); u *zagrebačkoj županiji*: vlč. dr. Stjepan Bakšić (1889.–1963.); u *varaždinskoj županiji*: S. Barić; u *modruško-riječkoj županiji*: vlč. J. Šimrak; u *požeškoj županiji*: Đ. Kuntarić; u *virovitičkoj županiji*: L. Barišić; u *srijemskoj županiji*: vlč. J. Šimrak; u *tuzlanskom okrugu*: prof. Bogdan Babić (1891.–1961.); u *banjalučkom okrugu*: vlč. J. Šimrak; u *travničkom okrugu*: vlč. A. Juretić; u *Hercegovini*: S. Barić; u *južnoj Dalmaciji*: A. Dulibić i u *sjevernoj Dalmaciji*: S. Barić. (Svi na biralište!, *NP*, 8/1925., br. 6, 1.) Detaljan popis svih strankinih kandidata i njihovih zamjenika vidi: Kandidatske liste HPS, *SN*, 8/1925., br. 4, 1.–3.

novinari – dva (2), *suci* – dva (2), *liječnici* – dva (2), *književnik* – jedan (1), *tvorničar* – jedan (1), *želzničar* – jedan (1), *financ* – jedan (1), *poduzetnici* – dva (2), *kantor* – jedan (1), *sveučilišni profesori* – jedan (1) i *svećenici-osam* (8).⁹⁷

Jedna od zanimljivosti ovih parlamentarnih izbora bila je i pojava *Vojvodanske pučke stranke*. Stranku je osnovao u kolovozu/rujnu 1924. u Subotici pop Blaško Rajić, dotadašnji čelnik nestajuće Bunjevačko-šokačke stranke. Osnivači nove stranke očekivali su da će ona oko sebe okupiti sve bunjevačko-šokačke (hrvatske), rusinske, mađarske i njemačke stanovnike Vojvodine. Svoj stranački program vojvođanski »pučkaši« su temeljili na kršćanskim načelima, a mogao se sažeti u tri parole: »Katolici, svi zajedno! 2. Autonomija Vojvodini! 3. Zemlja vojvođanskoj sirotinji!«.⁹⁸

Nakon što su objavljeni izborni rezultati vidjelo se da HPS ni ovaj put nije uspio osvojiti nijedan zastupnički mandat. Štoviše, stranka je dobila znatno manje glasova negoli na prethodnim parlamentarnim izborima (1923.) – 12.482.⁹⁹ Broj glasačkih kuglica koji je pao za HPS pokazao je da je stranka *de facto* zadržala svoje dotadašnje pozicije samo u Hrvatskoj i Slavoniji, a da je u drugim dijelovima tadašnje jugoslavenske države »trgla nešto natrag«.¹⁰⁰

Izbornu pobjedu slavio je S. Radić. Njegova je stranka, usprkos žestokom vladinom teroru, dobila 532.872 glasa, odnosno šezdeset i sedam (67) zastupničkih mandata.¹⁰¹

Svjesno teškoga izbornog neuspjeha, vodstvo HPS-a poručilo je svojim članovima i malobrojnim pristašama da se ne predaju, te da u predstojećem razdoblju »postostručeno« nastave s radom na reaktiviranju i organiziranju stranke, jer je »naša budućnost«.¹⁰² U svojoj, pak, poruci preostalim članstvu i glasačima predsjednik HPS-a S. Barić je kratko poručio – »Treba ustrajati!«¹⁰³

Skori zamašni politički događaji – Radićevo priznanje Vidovdanskog ustava i osnivanje koalicijske vlade vođe H/R/SS-a s Pašićevim radikalima – stvorili su povoljno ozračje za »pučkaška« politička nastojanja. Skori općinski, gradski i oblasni izbori bili su prvi ozbiljni testovi na kojima je HPS mogao provjeriti u kolikoj su mjeri njegov politički program i taktika ponovno postali privlačni hrvatskim glasačima.

⁹⁷ Kandidati HPS za izbore 1925 g., *SN*, 8/1925., br. 6, 10.

⁹⁸ J. Andrić, Vojvođanska Pučka Stranka, *SN*, 7/1924., br. 35, 1.–2. Dodatne informacije o ovoj kratkotrajnoj političkoj stranci vidi: Cijepanje među Bunjevcima, *Hrvat*, (Osijek), 5/1923., br. 952, 1.; Program Vojvodanske Pučke Stranke, *Hrvatske Novine*, (Subotica), 6/1925., br. 18, 2.; Socijalne, kulturne i političke prilike bunjevačkih Hrvata, *Obzor*, (Zagreb), 68/1927., br. 3, 5. i br. 4, 5.; Vojvođanska pučka stranka, *Neven*, 39/1927., br. 30, 1.

⁹⁹ Ferdo Čulinović, *Dokumenti o Jugoslaviji. Historijat od osnutka zajedničke države do danas*, Školska knjiga, Zagreb, 1968., 256.

¹⁰⁰ Naši rezultati, *NP*, 8/1925., br. 7, 2. Prema tvrdnjama »pučkaša« S. Barić i A. Dulibić osvojili su nešto više od 2000, a vlč. J. Šimrak oko 1000 glasova. (Izborni rezultati, *NP*, 8/1925., br. 7, 3.)

¹⁰¹ B. Krizman, n. dj., 99.

¹⁰² Nakon izbora, *NSt*, 5/1925., br. 4, 1.

¹⁰³ Treba ustrajati! (Poruka predsjednika HPS), *NSt*, 5/1925., br. 6, 1.

Zaključak

Neuspjeh na ožujkskim parlamentarnim izborima 1923. godine gurnuo je HPS na margine političkih zbivanja u Kraljevini SHS. Ne mireći se s nezavidnim položajem izvanparlamentarne stranke, »pučkaško« vodstvo je tijekom 1923. i 1924. poduzelo korake od kojih je očekivalo da će pripomoći u reaktiviranju njihove temeljito uzdrmane organizacije (sastanci lokalnih stranačkih vodstava, jačanje stranačkog tiska, »Vrhovno vijećanje/Kongres« stranke).

Pozorno prateći djelovanje S. Radića, »pučkaši« su oštro kritizirali njegovu vanjsku i unutarnju politiku (pokušaj internacionalizacije hrvatskog pitanja, upis HRSS-a u Seljačku internacionalu; odnos prema vladi Opozicijskog bloka). Raspis novih parlamentarnih izbora za veljaču 1925. godine, vodstvo HPS-a dočekalo je s određenom dozom optimizma. Odluku Pašić-Pribičevićeve vlade da primijeni protukomunistički Zakon o zaštiti države protiv S. Radića »pučkaši« nisu podržali. Za njih je bilo neprihvatljivo da se Vlada u uskotranačke svrhe, tj. osvajanje što većeg broja zastupničkih manadata, služi nedemokratskim sredstvima protiv svojih političkih protivnika, čak i onda ako im oni za to dadu povod. Ponadavši se da bi im novonastala politička situacija mogla omogućiti ulazak u Narodnu skupštinu, »pučkaši« su u svojoj predizbornoj promidžbi prestali napadati S. Radića i HRSS. Ta je predizborna taktika trebala poslužiti pridobivanju, kako se mislilo, dezorijentiranih Radićevih pristaša. No, račun je bio pogrešan. Samostalna »pučkaška« kandidacijska lista osvojila je još manje glasova negoli je to bio slučaj na prethodnim parlamentarnim izborima. Nova prilika za ulazak HPS-a u državni parlament ukazala se tek dvije godine kasnije (1927.), kada je stranka uspjela osvojiti jedan (1) zastupnički mandat.

PRILOG

HRVATI KATOLICI!

GLASUJTE SLOŽNO ZA HRVATSKU PUČKU STRANKU!

I. SVAKI GLAS, KOJI DATE HRVATSKOJ PUČKOJ STRANCI,

1. ruši Pašićevu velikosrpsku vlast nad Hrvatima,
2. obara Pribićevićev žandarski centralizam,
3. kida obznanašku silu, koja goni većinu Hrvata,
4. goni korupcionističke pijavice s narodne grbače,
5. tjera svaku nepravdu pred pravedni sud.

II. HRVATSKA PUČKA STRANKA

1. Jedina se u konstituenti do kraja borila protiv centralističkog ustava,
2. Jedina se od hrvatskih stranaka u saboru borila protiv zakona o zaštiti države,
3. jedina je saborskom borbom uvijek branila Hrvate od nepravde i od nepravednih tereta.

III. HRVATSKA PUČKA STRANKA

traži

1. samostalnu vladu i sabor za Hrvatsku, za Bosnu i za svaku pokrajinu,
2. samostalne hrvatske poreze, koji ne će ići u beogradsku kasu,
3. sniženje prevelikih poreza i tereta,
4. slobodu vjere i Crkve od svake tiranije,
5. dobre seljačke zakone i zaštitu za sve staleže.

IV. HRVATSKA PUČKA STRANKA

se bori

1. protiv vidovdanskog ustava,
2. protiv obznanaškog zakona o zaštiti države,
3. protiv prevelikih troškova za vojsku,
4. protiv srpske prevlasti,
5. protiv nasilne vlade manjine nad većinom u saboru i u svoj državi.

V. HRVATSKA PUČKA STRANKA

ne odobrava

1. zapečarsku politiku, koja je na Hrvate navukla toliko zla,
2. čekanje pomoći od drugih država, od kojih ništa dobra ne ćemo dočekati,
3. boljševizam, koji je ravan obznanaškom ropstvu,
4. fašizam, koji krvlju i nasiljem hoće da vlada,
5. revoluciju, koja ne vodi nikada k dobru.

VI. HRVATSKA PUČKA STRANKA

zastupa

1. politiku kršćanske pravednosti,
2. politiku kršćanskog poštenja,
3. politiku bratstva i sporazuma,
4. politiku pravedne jednakosti,
5. politiku prave slobode.

VII. HRVATSKA PUČKA STRANKA

ima

1. program sav prodahnut hrvatstvom i kršćanstvom,
2. taktiku (način borbe), koja vodi k najboljim uspjesima,
3. vođe, koje su životom i radom dobri katolici, vjerni sinovi katoličke Crkve.

VIII. HRVATSKA PUČKA STRANKA

zahtijeva

1. da izabrani zastupnici doista rade u saboru, a ne samo da planduju i da beru dnevniče,
2. da u saboru bude što prije pripravljen sporazum o promjeni ustava,
3. da se ukine nepravedni obznanaški zakon o zaštiti države,
4. da se napravi pravedniji izborni zakon,
5. da se zakonom što prije osnuju seljačke komore.

IX. HRVATSKA PUČKA STRANKA

je proti tome

1. da svu današnju politiku ravnaju bezvjerci framesuni,
2. da siromašni narod stenje pod jarmom kapitalizma.

X. HRVATSKA PUČKA STRANKA

naučava,

da će bolje biti hrvatskom narodu tek onda, kad narod prigrli kršćansku politiku, i zato ona

vodi svu svoju politiku i svu borbu za sreću, blagostanje i budućnost hrvatskog naroda pod geslom:

ZA HRVATSTVO, KRIŽ I PLUG!

Hrvati katolici! Ako vam je drago vaše hrvatstvo, ako vam je najveća svetinja križ i ako poštujete plug kao i svaki pošten rad, puštajte svoje kuglice samo u kutije Hrvatske Pučke Stranke!

(Proglas je naveden prema: *Seljačke Novine* /Zagreb/, 8/1925., br. 6, 1.)

S U M M A R Y

THE FEBRUARY PARLIAMENTARY ELECTIONS AND THE ATTEMPT TO REACTIVATE THE CROATIAN POPULAR PARTY (1923–1925)

The failure of the Croatian Popular Party (HPS) during the 1923 elections required its leaders to take steps to prevent the further decline of party support. Unwilling to accept the marginalization of the »populists« at the hands of Stjepan Radić and his party, i. e. Croatian Republican Peasants Party (HRSS), they undertook a great effort to propagate their program. As part of this effort, they organized local party branches, a party congress, and strengthened the party press. Radić's attempt to internationalize the Croatian question by joining his party to the Peasant International in Moscow, an organization formed by the bolsheviks, proved to be a major political blunder because it allowed the proponents of Great Serbianism to usher in anticommunist legislation, and under its provisions exclude the strongest Croatian political party who was running at the time the election campaign for the National Assembly. In spite of the HPS's disagreement with S. Radić, they did not support the state's policy even though that policy could benefit the HPS politically. Adopting their campaign for the February elections to the new political conditions, that is refusing to criticize the jailed S. Radić publicly, the »populists« were optimistic about their chances at the polls. Nevertheless, election results were disappointing for the HPS. Not only did they fail to win a single seat, they received fewer votes than in the previous election.